

RONALD STENVERT, GABRI VAN TUSSENBROEK (RED.)

HET GEBOUW ALS BEWIJS HET BOUWHISTORISCHE VERHAAL ACHTER ERFGOED

Utrecht (Uitgeverij Matrijs) 2016, 240 pp., ill. in zwart-wit,
ISBN 978 90 5345 516 6, € 19,95

Onallegaagse wetenschappers zijn het, bouwhistorici. De meeste historici zouden zich schamen als ze te horen kregen dat hun onderzoek *destructief* is – bouwhistorici zien het eerder als een compliment. Deinen ze er al niet voor terug om de argeloze bezoekers van om het even welke middeleeuwse raadselder om te oren te slaan (letterlijk) met stalen meetbalken – hoe anders laat de lagenmaat van uit kloostermoppen opgebouwde muren zich vaststellen – het echte werk begint pas als ze met pikhouweel en hamers en beitels het stucwerk van binnenwanden verbrijzelen op zoek naar oude schoorsteenkanalen en andere verborgen tekenen van vroeger gebruik. Soms laten ze diepe gaten boren in de balken die vloeren en daken op hun plaats houden; dat levert monsters die jaarringen laten zien, dikke bij groeizame zomers en smalle wanneer het weer te wensen overliet. Aan de hand van deze patronen is vast te stellen waar het hout vandaan kwam en wanneer de boom leefde – een prachtige en precieze aanwijzing over de tijd waarin een gebouw tot stand kwam – als het hout tenminste niet werd hergebruikt. Voor bouwhistorici is het object de bron van kennis, niet het archief; en het object geeft zijn geschiedenis niet eenvoudig prijs. Diepgravend speurwerk is vereist, en dat maakt de bouwgeschiedenis tot een fascinerend specialisme – en een vak dat korte metten maakt met het aura van de kunsthistoricus als tere kamergeleerde. Want al is de gereedschapskist van de bouwhistoricus gevuld met mokers en allerhande meetgerei, zijn vak is nochtans een onderafdeling van de kunstgeschiedenis.

Om dit wonderlijke specialisme op de kaart te zetten (en beunhazen buiten de deur te houden) werd in 1991 een vereniging opgericht, de Stichting Bouwhistorie Nederland. In 2016 vierde deze aldus haar vijftienvigjarig bestaan, een mijlpaal die niet onopgemerkt voorbij mocht gaan. Het was de aanleiding voor een jubileumboek dat, anders dan men allicht zou verwachten, niet alleen klassieke bouwhistorici aan het woord laat, maar ook klassieke architectuurhistorici. Daarmee onderstreept de Stichting de ambitie beoefenaars niet als leden van een ietwat merkwaardige sek-

te te presenteren, maar bouwhistorisch onderzoek als een onmisbare component van het architectuurhistorisch metier, en niet slechts als een laatste redmiddel als archieven ontbreken en boekenkennis geen soelaas biedt, maar als een methode die zelfs bij gebouwen van recente datum kennis ontsluit die op geen enkele andere manier aan te boren is.

Dirk de Vries, die zeker tot de harde kern van bouwhistorisch Nederland te rekenen is, stelt de lezer in zijn voorwoord gerust: het jubileumboek wil zich verre houden van taaie verhandelingen over procedures, onderzoeksmanagement en tabellen met financiële data. De inhoud staat voorop en de nieuwsgierigheid bouwhistorici eigen, die maakt dat ze zich niet graag van de wijs laten brengen. Ileen Montijn bijt het spits af met een verhandeling over de 'ruige chic', de charme van het onbeklede materiaal, de 'cultus van de kaalheid'. Materiaal, dat is waar het in de bouwhistorie om draait – en in de laatste decennia werd het mode dat materiaal open en bloot te laten zien, stucwerk en gipsplaten weg te breken, en verlaagde plafonds in de afvalcontainer te gooien zodat leidingen die normaal verborgen zijn in het zicht komen.

Verreweg de langste bijdrage is van Ronald Stenvert, die het estafettestokje overneemt en het niet snel meer uit handen geeft. Vanzelfsprekend speelt het materiaal – het domein van de bouwhistoricus – ook in zijn verhandeling een grote rol, maar daarnaast onderkent hij het verhaal van de vorm (waarop architectuurhistorici hun pijlen richten) en dat van achterliggende bedoelingen; die laatste lopen als een rode draad door dit hoofdstuk. Stenvert toont zich een ware connaisseur en bestrijkt in zijn 'versteende intenties' zo ongeveer heel Nederland vanaf de Middeleeuwen. Elk gebouw, elk stedenbouwkundig ensemble, is voor hem een drieluik van materiaal, vorm en bedoeling, en de geschiedenis laat zich indikken tot een betoog over de veranderingen door de eeuwen heen, die ook de verhouding tussen de drie hoofdcomponenten niet onberoerd laat.

Ook Gabri van Tussenbroek gaat uit van het materi-

aal. In zijn 'bouwstenen van het verleden' brengt hij deze in verband met de kunst van construeren en de soms wonderlijke besluiten waartoe dat leidde. Zijn bijdrage begint met een afbeelding van een duizend ton zware steen in een groeve niet ver van het tempelcomplex bij Baalbek in Libanon, waarin inderdaad een aantal vergelijkbaar onhandelbare stenen te vinden zijn. In Nederland werd eeuwenlang bijna uitsluitend in hout gebouwd, afkomstig van bossen in de omgeving – vervoer van bouwmaterialen over lange afstand werd achterwege gelaten. Toen het gebruik van steen zijn nut bleek te hebben, leidde dat niet onmiddellijk tot de toepassing van baksteen, hoewel de grondstoffen daarvoor overal te vinden waren. In plaats daarvan werd over grote afstand tufsteen ingevoerd. Van Tussenbroek haalt Jens Christian Holst aan, een Duitse collega die de aanvankelijke weerstand tegen baksteen verklaarde met de negatieve connotaties van dit materiaal in de Bijbel. Pas toen deze associaties overwonnen waren, was de weg vrij voor het grootschalige gebruik ervan. In de loop van de zestiende eeuw, hier en daar al eerder, waren de bossen als leverancier van het favoriete eikenhout uitgeput en kwam de import van grenen van elders in Europa op gang. In de volgende eeuwen werden allerlei materialen uit alle windstreken gehaald. De volgende revolutie was die van de industriële productie van materialen als ijzer en staal en beton. Die leidde als vanzelf tot processen van standaardisatie en repetitie en de ontwikkeling van bouwsystemen. Van Tussenbroek besluit zijn bijdrage met een uitweiding over de gevolgen van de opeenvolgende opvattingen over authenticiteit – soms leidt dat ertoe de oorspronkelijke materialen weg te stoppen achter een aankleding die de originele situatie het meest nabij zou komen, een andere keer tot de wens latere transformaties ongedaan te maken, en een enkele keer tot een hele reeks van zulke interventies achter elkaar.

Freek Schmidt gaat in zijn bijdrage in op het mogelijkkerwijze typisch Nederlandse ongeduld met in onbruik geraakte, vervallen gebouwen en stadsdelen. Zodra de mogelijkheid zich voordeed om, bijvoorbeeld, de verkrotte, door bedeelde paupers bewoonde stadsdelen af te breken, werd die met groot fanatisme benut, zodat vrijwel niets herinnert aan de alledaagse woonomgeving van een groot deel van de Nederlandse bevolking in de negentiende en het begin van de twintigste eeuw. De grote schoonmaak begon tijdens de wederopbouw en is daarna nooit meer opgehouden. Wanneer versleten gebouwen aan de sloophamer ontsnapten, beperkte de grote schoonmaak zich tot het weghalen van alles wat niet meer bij de tijd was om het te vervangen door nieuwe interieurs, nieuwe kozijnen, nieuwe ramen. Veel van de materiële aanwijzingen van de oorspronkelijke situatie werden gewist, wat de bouwhistoricus die eropuit is deze op het spoor te komen voor raadsels stelt en zijn werk op een hoogte stelt

met dat van de detective. Vooral belangwekkende gebouwen werden vaak aan dit soort transformaties blootgesteld. De historische waarde ervan staat sloop in de weg, de bouwsubstantie bemoeilijkt de exploitatie. Schmidt noemt onder andere de Villa Savoye van Le Corbusier en het voormalige ziekenhuiscomplex op het Amsterdamse Binnengasthuisterrein, rond 1875 ontworpen door verschillende ontwerpers onder wie A.N. Godefroy en B. de Greef. Villa Savoye werd al in de jaren dertig verlaten en raakte in verval; na renovatie (die gedeeltelijk op herbouw neerkwam) ziet het gebouw eruit als nieuw – wat ook het geval is – en is het eigenlijk een maquette op ware grootte van het oorspronkelijke ontwerp. De geschiedenis van het gebruik is nagenoeg uitgewist. Dat is ook het geval op het Binnengasthuisterrein; veel herinnert er niet meer aan het werk van artsen en verpleegkundigen en de lotgevallen van hun patiënten. Wat was het alternatief? Als sloop onmogelijk was, en verval onaanvaardbaar?

Het gebouw als bewijs besluit met een vermakelijk hoofdstuk waarin Vincent van Rossem de lotgevallen vertelt van de woning die hij ruim dertig jaar in de Amsterdamse Jordaan bezat. Een monument was het niet, maar de manier waarop het de tand des tijds doorstond is vergelijkbaar. Om aan verplichte sloop te ontkomen was het pand in de jaren dertig van een nieuwe indeling voorzien, die na de intrek van de Van Rossems herhaaldelijk werd aangepast. Uiteindelijk is het rijp voor bouwhistorisch onderzoek, ware het niet dat Van Rossem dat zelf al heeft verricht. De transformatie van het pand werd steeds ingegeven door de veranderende gezinssituatie, en de wens de ongemakken van slechte isolatie en hoge stookkosten weg te werken. Van Rossem grijpt de lotgevallen van dit typische product van de negentiende-eeuwse revolutiebouw aan om kritische noties te plaatsen bij de geschiedschrijvers van de volkshuisvesting (het werk van 'gelovige socialisten [...] zonder enig benul van de bouwwereld en de economie van de huurwoning') en neemt en passant enkele van hun troetelkindjes op de hak: de stadsvernieuwing met haar inderdaad vaak desastreuze architectonische gevolgen; de saneringsgolf, die het verval van nog niet gesaneerde stadsdelen alleen maar bevorderde; de 'communistische' volkshuisvestingspolitiek in de hoofdstad, die de huren terugdrong naar een niveau dat deugdelijk onderhoud onbetaalbaar maakte. Crux van het verhaal is de 'vergankelijkheid'. Is het al een hele opgave hoogstaande architectuur voor verval te behoeden, bij de alledaagse woningbouw voor de 'gewone man' is dat veel moeilijker. Bij de zo lang verfoede wijken in revolutiebouw was het schier onmogelijk, tot de *gentrification*-machinerie de mogelijkheden van juist deze wijken – voortbrengselen van de vrije markt en niet van allerhande goede bedoelingen – op hun (geldelijke) waarde wist te schatten.

COR WAGENAAR